

Kovács Teréz

BETEKINTÉS A MAGYARORSZÁGI SZOCIOLÓGIA FEJLŐDÉSÉBE

Írásunkban áttekintést szeretnénk nyújtani arról, hogy Magyarországon a szociológusokat a különböző időszakokban milyen témák foglalkoztatták, és a szociológia mögött milyen társadalmi háttér állt? Tanulmányunkat a szociológia magyarországi megalakulásával kezdjük és napjainkkal zárjuk. E téren megkülönböztetett figyelmet szentelünk az utóbbi 15 év fejlődésének. Ebben az időszakban ugyanis a gazdaságnövekedés és a politikai stabilitás — habár teljességében nem volt mentes az ellentmondásoktól — olyan gyors és kiegyensúlyozott volt, hogy a nemzetközi érdeklődést is felkeltette.

A megalakulástól a második világháborúig

Magyarországon a szociológia gazdag múltra tekint vissza. Ez a tudomány már a századfordulón meghonosodott,¹ és e kor mai kritikusai szerint, akárcsak a modern magyar irodalom és a Nyugat, a szociológia is sajátos helyet vívott ki magának a szellemi, társadalmi és politikai életben.

A korai szociológia fontos dátuma az 1900-as év, amikor is megjelent a Huszadik Század című folyóirat. E folyóirat első számaiban közölt írásokon a pozitívizmus és Herbert Spencer evolucionizmusának hatása érezhető. De csakhamar Spencer mellett a nyugati társadalmi gondolkodás más képviselői is hatást gyakoroltak a századelő magyar szociológusaira. A Huszadik Században megjelent írásokból mintegy kétkötetes válogatás jelent meg és amint a könyv előszavában Litván György és Szűcs László írja: „a magyar szociológusok mindjárt kezdetben programszerűen fordultak a Németországon túli Nyugat felé, s néhány év alatt szinte »felhabzsolták« — de nemcsak ismertették és méltatták, hanem kritikailag is feldolgozták — jóformán mindazt, amit az angol, a belga, az olasz, az amerikai és persze a német szociológia, társadalomfilozófia,

közgazdaságtan, kriminológia és jogbölcselet egyrészt addig, a XIX. században, másrészt akkor, a kilencszázas évek elején alkotott. Pekár Károly már 1902-ben áttekintést adott a múlt század társadalomfilozófiai irodalmának természetéről, Madzsar József a darwinizmussal és ennek társadalmi vonatkozásaival foglalkozott, Somló Bódog a brüsszeli Solvey Intézet felépítését és munkáját tanulmányozta, Vánbéri Rusztem Tard rendszerét ismertette, Wildner Ödön Nietzschét, Ferenczi Sándor Freudot, Dienes Valéria Bergsont »importálta«, a százfelé figyelő Jászi párizsi tanulmányútján közelebről megismerkedett a durkheimi iskolával, Braun Róbert és Pikler Gyula a Henri George-féle földjáradék-elméletet propagálta, Varga Jenő a XIX. század pozitívizmusát és az amerikai Ward modern szociológiáját elemezte, Rónai Zoltán Lombroso antropológiai szociológiáját bírálta, Szabó Ervin révén pedig már 1903-ban teljes fegyverzettel megjelent és polgárjogot nyert a marxizmus a magyar szociológiai gondolkodásban.”²²

Az új folyóirat éppen eklektikus jellege következtében széles körben kedvező fogadtatásra talált, amihez hozzájárult a századforduló kedvező politikai légköre is. Hamarosan felmerült az a gondolat, hogy a szociológia művelésére tudományos társaságot létesítenek. 1901-ben Budapesten meg is alakult a Társadalomtudományi Társaság, amelynek az lett a feladata, hogy népszerűsítse a szociológiát. A Társaságot úgyszólván a Huszadik Század munkatársai alkották. Tehát világnézeti szempontból egy vegyes összetételű kör volt, amelynek tagjait olykor csak a polgári liberalizmus tartotta össze, és mindannyian azt szerették volna, ha Magyarország egy modernebb polgári társadalommá alakul át.

Számos neves külföldi szociológus is publikált a Huszadik Században, vagy előadást tartott a Társadalomtudományi Társaságban. Az akkori szociológusok rendületlenül hittek a tudomány megváltó erejében. Meggyőződésük volt, hogy a társadalom megértése és megváltoztatása is csak a tudomány elsajátítása révén lehetséges. „A kettő számukra egyet jelentett lényegében: a megértés a változtatás eszköze volt, a változtatást viszont csakis a pontos tudományos megértés alapján tartották elképzelhetőnek.”²³

1906-ban a tudomány és a politika viszonyáról heves vita folyt a Huszadik Század munkatársai között. E vita után egyesek visszavonultak, és megváltozott a folyóirat arculata is. Az addig előtérben levő teoretikus és módszertani cikkek háttérbe szorultak, s helyükre az időszerű társadalmi problémák (agrárkérdés, nemzetiségi helyzet, önálló vámterület, szociális viszonyok, kivándorlás, közegészségügy, közoktatás, demokratikus szabadságjogok) léptek. Az ország állapotának, társadalmi viszonyainak feltérképezési igényeként született meg az addig Magyarországon ismeretlen műfaj — a szociográfia. A modern szociográfia meghonosítása az Amerikát megjárt és az ottani empirikus szociológia eredményeit kamatoztató Braun Róbert érdeme.

A Társadalomtudományi Társaság és a szocialista mozgalom szelleme hatotta át az 1908-ban alakult Galilei Kört is, melynek egyik alapítója

és elnöke Polányi Károly volt. Habár a galileisták legfőbb területe a munkásoktatás volt, mégis jelentős szerepet töltek be a korai faluszociográfia ápolásában.

A Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság pozitivista, materialista felfogásával szinte ellentétben született meg egy új irracionális szellemi törekvés, amely Magyarországon a Lukács György, Balázs Béla, Mannheim Károly, Hauser Arnold és mások által alakított Vasárnapi Körben öltött testet. A Körnek általában 15 állandó tagja volt, 1918-tól köztük volt Sinkó Ervin is. Az 1980-ban megjelent Vasárnapi Kör című dokumentumkötetben a válogatást végző Vezér Erzsébet és Kárádi Éva többek között a következőket írta: „A Vasárnapi Kör megalakulását 1915 őszére tehetjük. Bár megalakuláskor teljesen privát társaságnak számított, előzményei a magyar filozófiai élet néhány évvel előbbi úttörői kezdeményezéseire nyúlnak vissza. Első tudatosan vállalt előzménye az 1911-ben két számot megért Szellem című filozófiai folyóirat volt, amelyet Fülep Lajos és Lukács György szerkesztett, s amelybe Fülepen és Lukácson kívül Mannheim Károly, Ritoók Emma, Zalai Béla, egy egész új utakon járó fiatal filozófusgárda, sőt Balázs Béla is dolgozott. A Szellem teljesen szinkronban volt az európai filozófiai fejlődéssel: vele egyidőben indult Németországban a Logos, mely Rickert és Windelband irányítása alatt a legszínvonalasabb filozófiai folyóirattá vált. Lukács kezdettől fogva munkatársai közé tartozott.”⁴

E társaság szellemi központja Lukács György volt. A tagok számára ő volt a mérték, az abszolút szaktekintély. Lukács ekkor már Ernst Bloch barátja (aki 1912-ben Budapestre is ellátogat), és kedvenc tanítványa volt Georg Simmelnek, sőt tagja volt annak a szemináriumnak is, amelyet a nagy német szociológus a saját lakásán tartott. Lukács németországi tanulmányútjáról úgy érkezett Magyarországra, hogy már tökéletesen elsajátította az akkori németországi szociológiai atmoszférát, amely Max Weber és Wenner Sonbart befolyása alatt jött létre.

Lukács késői nyilatkozatából az derül ki, hogy ők az elméleti filozófia magaslatairól lenézték a szociológusokat (ez alól kivételt csak Szabó Ervin képezett), mert ellene voltak a „lapos pozitivizmusnak”. Feltételezhető azonban, hogy ez csak az ő egyéni véleménye volt — ismerve Lukács elmarasztaló véleményét a szociológiáról általában —, és nem az egy Köré. Ez alátámasztható Hauser Arnold⁵ egy késői visszaemlékezésével is, mely szerint eleinte ők valóban leginkább Dosztojevszkijről, Meister Eckehartról és főleg Hegelről beszéltek, Marxról ritkábban, a kommunizmusról meg a szocializmusról meg még kevésbé. „De a szociológia az mégis megvolt, akár volt róla szó, akár nem volt, volt egy eleven szociológiai légkör, amiben mozogtunk.”⁶

A Vasárnapi Körből kialakult egy esti szabadiskola, egy kontraegyetem, amelynek a neve Szellemi Tudományok Iskolája volt. Az előadások nagyon népszerűek voltak, néha 100—150 hallgató kísérte őket végig. Az iskolába az jött be az utcáról, aki akart, és az maradt el, aki akart. A részvét nem volt semmilyen feltételhez kötve.

Az októberi szocialista forradalom, az 1918-as magyarországi polgári forradalom és a Tanácsköztársaság dilemmák és politikai választás elé állították az addig csak magas elméleti szinten vitázó vasárnapiakat. A Tanácsköztársaságban aktív politikai szerepet végeredményben csak Lukács György vállalt. A többiek — főleg azért, mert rendkívül tisztelték Lukácsot, és azért is, mert valamiképpen rokonszenveztek a Tanácsköztársasággal — bizonyos cselekvő részt vállaltak a forradalomban. Ezek jobbjára kulturális megbízatások voltak (egyetemi tanárokká nevezték ki valahányukat), de például Mannheim azt is megengedte, hogy a megbukott kormány pénzét az ő lakásán rejtse el.

Az ellenforradalmi erőknél a Vasárnapi Körhöz való tartozás elegendő ok volt az üldözéshez, és a Kör törzstagjai — Fülep Lajos és Ritoók Emma kivételével —, hogy életüket mentse, külföldre menekültek. De nemcsak ők, hanem az első magyar szociológusok is az első világháború befejeztével Nyugat-Európába emigráltak. A szociológusok azért hagyták el Magyarországot, mert az ellenforradalmi kormány nagyon ellenségesen viselkedett nemcsak a Tanácsköztársaságban résztvevőkkel, hanem a polgári liberálisokkal szemben is. A Horthy-kormány számára emellett maga a „szociológia” szó is gyanús volt, mert hasonlított a szocializmusra.

1919-ben megszűnt a Huszadik Század és feloszlott a Társadalomtudományi Társaság és a Vasárnapi Kör.

Az első világháború előtt Budapesten tevékenykedő társadalomtudósok a zsidó polgárságnak abból a harmadik nemzedékéből kerültek ki, amelynek értékrendjében a meggazdagodás helyébe a tanulás lépett. Olyan témákkal foglalkoztak, amelyek nemcsak az európai, de az amerikai közvéleményt is érdekelték. Amikor a legeminensebbek az első világháború után elhagyták az országot és elkezdtek németül vagy angolul írni, világviszonylatban is ismertté váltak. Közülük elsősorban Lukács György, Mannheim Károly (tudásszociológia), Hauser Arnold (művészetszociológia), Polányi Károly (gazdasági antropológia) és Jászi Oszkár (nemzeti-ségi kérdés) emelkedett ki.

1918—19 után a szociológia Magyarországon jórészt elveszítette kapcsolatát az 1918 előtti hagyománnyal. A két világháború között alkotó ismertebb szociológusok (Dékány István, Magyary Zoltán, Hajnal István, Horváth Barna) nem képeztek egy csoportot, kört.

A harmincas években megjelent a szociográfia (csúcsteljesítményének az 1936—37-ben indult Magyarország felfedezése című sorozatot tartják). A legjobb szociográfiai alkotásokat (mint pl. Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság és a Tardi helyzet; Kovács Imre: Néma forradalom; Féja Géza: Viharsarok és Illyés Gyula: Pusztulás című műveket) a mai megítélés szerint színvonalas empirikus szociológiának tekinthetjük. Jelentőségüket növeli, hogy arról a korról, amikor születtek, hiányzik a társadalmi problémák szociológiai megközelítése. A harmincas években számtalan tényirodalmi munka jelent meg a parasztság nagy tömegeinek nyomorúságos élviszonyairól. De még a polgári radikálisok a civilizálódást tartották elégtelennek a magyar falusi társadalomban, addig a ro-

mantikus népi irányzat hívei éppen a polgári uniformizálódástól féltették a falu ősi hagyományát, kultúráját, és volt egy harmadik — Erdei Ferenc is ide tartozott — irányzat, amely azt vallotta, hogy a jelen paraszti állapoton túl kell lépni és a polgárosodást kell választani.

A két világháború között szociológiai szempontból legjelentősebb Erdei Ferenc szociográfiai — szociológiai munkássága.

Szociológiai témájú írásokat főleg a Századunk (1929—1939) és a Társadalomtudomány (1924—1944) című folyóirat közölt. De itt kell megemlíteni a Korunk (1926—1940) című (Romániában megjelenő) folyóiratot is, amely a magyar progresszió legjelentősebb orgánuma lett. Azon szellemi csoportosulások közül, amelyek szociologizáltak is, legjelentősebbek a szegedi Fiatalok Kollégiuma, a Sarló mozgalom és a Márciusi Front.

Az említett korban „hiszta” szociológiáról nemigen beszélhetünk, hanem csak olyan társadalomtudósokról, akik szociológiával is foglalkoztak és a szociológiai gondolkodás fejlődésében is maradandót nyújtottak. Ellenben azok a témák, amelyekről írtak, tipikusan magyar problémák voltak, s így mellékesnek bizonyultak az európai-amerikai tudományos érdeklődés számára. Ezért az ekkori társadalomtudomány legismertebb művelői világviszonylatban nem váltak ismertté.

A szociológia helyzete a polgári demokrácia, a dogmatizmus és a konszolidáció időszakában

A háború után a társadalmi fejlődés a demokrácia jegyében indult. Lukács György — aki 1945-ben hazatért, egyetemi katedrát kapott és az Akadémia tagja lett — kései önéletrajzi nyilatkozatában azt mondta, hogy az 1945—1949-es időszakban „... azt csináltam, amit akartam”. Újjászerveződött a Társadalomtudományi Társaság, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Intézetében megindult a szociológusképzés. 1949-ben azonban letartóztatták, majd 10 évi börtönbüntetésre ítélték az Intézet igazgatóját, Szalai Sándort, és ezzel megszűnt a tanszék is. 1947-ben felújították a Huszadik Század folyóiratot. Ez három évfolyamszámot ért meg. Alakult egy szociográfiai folyóirat is, a Valóság (1945—1948).

1949 és 1950 között a sztálinista dogmatizmus időszaka dűl Magyarországon. Ebben a korban nem jelent meg egyetlen hazai vagy külföldi szerzőtől sem olyan írás, amely ne lett volna összhangban az ő „marxizmusukkal”.⁸

A hatvanas években beállt társadalmi konszolidációtól kezdődött csak a szociológia professzionalizációja.⁹ Ez a folyamat nem volt egyenes vonalú; felfelé ívelés, visszaesés és stagnálás változott benne. A szociológia professzionátusának van egy intézményes, egy ideológiai és egy kutatási mezője.

Azoknak, akik a hatvanas években szociológiával kívántak foglalkoz-

ni, első feladata az volt, hogy a szociológiának külön helyet vívjanak ki a történelmi materializmus mellett. A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején kialakultak azok az intézmények, amelyek elengedhetetlenül szükségesek egy önálló tudomány fejlődéséhez. Közük kétségkívül legfontosabb a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete (1963). 1970-ben, Huszár Tibor vezetésével, megalakult az ELTE Szociológiai Tanszéke. Az intézmények mellett sorra alakultak olyan folyóiratok, amelyek szociológiai témájú írásokat is közöltek: Valóság (1958), Világosság (1960), Kritika (1963), Társadalomtudományi Közlemények (1971), Szociológia (1972), Kultúra és Közösség (1974), Mozgó Világ (1975), Jel-Kép (1980), Társadalomkutatás (1983). A vidéki lapok közül pedig leginkább a Forrásban (Kecskemét), a Tiszatájban (Szeged) és az Új Forrásban (Komárom) jelennek meg szociológiai írások.

Az 1963-tól a 70-es évek közepéig a szociológusok a tények feltárását és a valóság leírását vállalták. Ekkor még egyrészt hiányoztak a szakképzett szociológusok, és erős volt a szociográfiai hagyomány hatása, másrészt viszont létezett egy szociológiaművelés iránti túlzott ambíció: mindenki szociológiát akart csinálni. Olykor a publicisztikai statisztikai adatokat felsorakoztató írásokat is szociológia címmel illettek. Ezeket az írásokat sokan olvasták, mert nyelvezetük egyszerű, közérthető volt és átsiklott a szépirodalomba. Ezek már-már a kvázi politikai műfajú Moldva-könyvekkel voltak határosak. A szociológusok nagy része inkább empirikus szociológiával foglalkozott, és az írások tele voltak táblázatokkal. Viszont túllépni a statisztikán és rátérni az elméleti általánosításra, ebben a korban még igen kockázatos volt.

A hatvanas években Magyarországon a szociológiai szaktekintély Hegedűs András volt. Üzemszociológiával foglalkozott és empirikus kutatásai több területet is felölelnek (faluszociológia), de jelentősek a bürokráciáról, a szocializmusról szóló írásai is. Ugyanebben az időben a szociológusokra hatással volt még a Lukács-iskola is. A Lukács-iskola legismertebb tagjai: Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Márkus György és Vajda Mihály. A Lukács-tanítványok közös vonása, hogy csak az eredeti Marx-írásokhoz — főleg az ifjúkoriakhoz — nyúltak vissza, és az adott kor társadalmi jelenségeit tanulmányozták. Az iskola népszerűsége — különösen Heller Ágnesé — külföldön és otthon állandóan nőtt.

A hatvanas években és a hetvenes évek elején rendkívül jelentősek még Szelényi Iván városszociológiai írásai.

Az 1968-as reformpolitikától napjainkig

Magyarországon az extenzív ipari fejlődés a hatvanas évek közepéig tartott.¹⁰ 1965-ben meghozták, majd 1968-ban bevezették a gazdasági reformot.

A gazdasági reform célja¹¹ az volt, hogy megszüntessék a mezőgazdasági termények alacsony árát, s nagyobb önállóságot biztosítsanak a vál-

lalatoknak. Ez azt jelentette, hogy a vállalatoknak adott kötelező tervutasítások helyébe a piaci szabályzók lépnek, s a termelővállalatok maguk döntenek el, hogy miből mennyit gyártanak és kinek adják el, hogy mely vállalattól milyen termelőeszközöket vásárolnak, a termelő- és feldolgozó vállalatok létesíthetnek egymással közvetlen kereskedelmi kapcsolatot, a vevők választhatnak a hazai és az importáru, az eladók a hazai vagy az export értékesítés között.

1968 óta sikerült valamelyest ellensúlyozni az addig visszafojtott élet-színvonalat. Ennek egyik leglátványosabb jelensége az áruválaszték bővülése volt. Szalai Erzsébet egyik, reformról szóló írásában kiemeli, hogy „1968 és 1971 között lassult az ipari termelés növekedési üteme, miközben a gazdaság általános növekedése felgyorsult. Az ipari növekedés lassulásával párhuzamosan elsősorban a nagyvállalatokban nőtt a kapacitások kihasználatlansága... A munkaerő-áramlás iránya a kisvállalatok, a tsz-mellékküzemágak felé mutatott, a béremelési lehetőségek itt nagyobbak voltak.”¹²

Az MSZMP KB 1972 novemberében olyan határozatot hozott, amely a nagyvállalatoknak kedvezett. A nagyvállalatok jelentős támogatást kapnak a pártközponttól. Az ott dolgozó munkások jövedelmének jelentős csökkenését pedig nemzetközi hitelek bevonásával és a nagyvállalatokon kívül megtermelt javaknak az átcsoportosításával kerülték el. Ugyanakkor a tsz-mellékküzemágakat leállították, a háztáji gazdaságokat megadóztatták, az egyes mezőgazdasági termények felvásárlási árát leszállították. Ezeket az intézkedéseket gazdasági megtorpanás (1973—76) követte. A háztáji termelés csökkent, az országban burgonya- és sertés-húshiány jelentkezett.

Az 1972-ben beállt megtorpanás azonban nem vezethető vissza csupán a nagyvállalat—kisvállalat, ipar—mezőgazdaság konfliktusra. Szalai Erzsébet az említett helyen a megtorpanásnak még további három okáról ír:

a) „A decentralizáció következetes véghezvitele nehézkessé tette volna az együttműködést a továbbra is tervutasításos rendszerben működő többi KGST-országgal... .

b) A növekedés gyorsult és az egész gazdasági rendszer nyitottabbá, érzékenyebbé vált. Ez felszínre hozta a gazdasági szerkezeti okokból fakadó egyensúlyi problémát. Például: az infrastruktúra és a háttéripár lemaradását, a beruházási túlbeszítésre való hajlamot, a külső egyensúlyhiányt stb.

c) A reformmal nyitottabbá váló jövedelmi differenciálódás kiváltott szélesebb társadalmi feszültségeket is, azokat azonban mesterségesen is szították.”¹³ Voltak, akik a mezőgazdasági tsz-ek „elszemtelenedésétől” féltették az állami ipart, vagy a kapitalizmus felerősödő tendenciájától tartottak.

1979-ben felülvizsgálták a nagyvállalati szervezeteket és létrejött a reform reformja. Megdöbentően merész gazdasági intézkedések születtek, olyanok, amelyek túllépték még a 68-as intézkedéseket is. Ezek a kisvállalkozási formák élénkítését szolgálták, azzal a céllal, hogy ki-

egészítsék az elsődleges gazdaságot és elkerüljék az életszínvonal romlását. Ma a gazdasági és politikai szakemberek sokat vitáznak a reformról. A vélemények megoszlanak, két dologban azonban kikristályosodott a helyzetkép. Többségben vannak a mérsékelt reform hívei és manapság nem fenyeget a nagyvállalati ellentámadás veszélye.

1972 után jobbára csak semleges témájú (pl. demográfiai) írások jelentek meg, de ezután csakhamar fellendült a szociológia fejlődése. Ezen belül két tendencia figyelhető meg: empirikus vizsgálatok és eszmetörténeti írások. A hetvenes években a szociológiai publikációk száma szinte áttekinthetetlen. Ide vonatkozóan legjobb információt Kulcsár Kálmánnak már két kiadást megért *Mai magyar társadalom* (1980, 1982) című műve szolgáltat. A szociológiai kiadványok közül legtöbb figyelmet a Társadalomtudományi Könyvtár érdemel (Gondolat Kiadó). Ebben a sorozatban egyaránt jelentetik meg a szociológia klasszikusait és a ma élő külföldi és hazai szociológusok munkáit.

Íme a szociológiának néhány szakterülete, ahol jelentős kutatási eredményeket értek el. A zárójelben a szakterület legismertebb művelőit tüntetjük fel: társadalmi struktúra (Ferge Zsuzsa, Kolosi Tamás), munka- és szervezetszociológia (Héthy Lajos, Makó Csaba, Szentpéteri István, Andics Jenő, Rozgonyi Tamás, ifj. Gyenes Antal), életmódkutatás (Losonci Ágnes, Kárpáti Zoltán), családszociológia (Cseh-Szombati László, H. Sas Judit), az oktatásügy szociológiai problémái (Pataki Ferenc, Gázsó Ferenc), társadalmi mobilitás (Andorka Rudolf), agrárszociológia (Enyedi György, Juhász Pál, Vágvölgyi András), kultúrszociológia (Vitézy Iván), értékutatás (Hankiss Elemér), közigazgatás-kutatás (Szegő Andrea, Weiner György, Szoboszlai György), településfejlesztés (Vági Gábor), tömegkommunikáció (Szecskő Tamás, Angelusz Róbert), szociálpszichológia (Pataki Ferenc, Csepeli György). Az ismert és tekintélyes szociológusok fenti névsora — amely kiegészül a már említett és az említésre kerülő nevekkkel — nem teljes.

A szociológia társadalmi elismerésében a hetvenes években Huszár Tibornak és Kulcsár Kálmánnak legnagyobbak az érdemei. Kulcsár szerint a szociológia szaktudomány, amelynek elméletalkotási lehetősége a középszintig terjed. (A középszintű elmélet itt hasonló értelemben szerepel, mint R. Mertonnál.)

Az elméleti szociológiával foglalkozók közül íme a legismertebb nevek: Kulcsár Kálmán (jogszociológia), Huszár Tibor, Nagy Endre, Némedi Dénes (történetiszociológia), Ferge Zsuzsa (szociálpolitika), Bihari Mihály, Gombár Csaba (politikai szociológia), Papp Zsolt (nyugatnémet társadalom).

A szociográfiai hagyomány tovább él a magyar szellemi életben. 1970-ben felújították a Magyarország felfedezése című sorozatot. Ebben a sorozatban írók is publikálnak, akik gyakran egy-egy településről vagy iparágról, értékes leírással szolgálnak. Szociológiai szempontból legértékesebbek Erdei tanítványának, Márkus Istvánnak a paraszt és utópa-

raszt világról szóló írásai. A dokumentumjelleg és a tényirodalom áterjedt a televízió egyes adásaira is. Itt a szépirodalom találkozik a szociológiával. A magyar film nemzetközi hírnevét pedig többek között annak köszönheti, hogy a nemzeti múlttal foglalkozik. Ez a múlt felé fordulás jellemző még a történelemtudományra és az irodalom egyik irányzatára is. Nemzeti újraértékelésről, mérlegelésről van szó: A magyarok keresik a múltban elkövetett hibákat és az erényeket. Ebben a folyamatban olykor új felfedezésekre kerül sor és átértékeléseket ajánlanak. A történelemtudomány foglalkozik azokkal a szellemi és ideológiai irányzatokkal, amelyek érdekesek lehetnek a szociológia számára.

Eddig igen gazdag irodalom jelent meg a Huszadik Századról és a Vasárnapi Körről, s most van folyamatban az 1919—1949 között megjelent szociológiai alkotások elemzése. A kiadók éppen manapság tekintették fontosnak megjelentetni a neves szociológus Jászi Oszkár 1929-ben, Amerikában napvilágot látott *A Habsburg-monarchia felbomlása* című könyvét. 1984-re ígérik Bibó István¹⁴ összes műveinek kétkötetes kiadását.

Az utóbbi tíz évben azonban a szociológia kifejezetten mai tudománynyá vált. A szociológia minden egyes ágára — kivéve a történelemszociológiát — az jellemző, hogy a mai társadalom problematikusnak vélt jelenségeivel foglalkozik. Ez különösen jellemző a szociálpolitikai vizsgálatokra. Még a hetvenes évek elején Kemény István és tanítványainak figyelme a hátrányos helyzetűek (cigányok, szegények) felé fordult. Fokozatosan elkezdték kutatni a deviáns jelenségeket is (az alkoholizmust, a csüveseket). 1981-ben a Magyar Szociológiai Társaság ülészakot szervezett a halmozottan hátrányos csoportok helyzetéről. Ma komoly törekvések vannak a szociálpolitika és intézményrendszerének a felújítására. (Ezen a téren Ferge Zsuzsának a legnagyobbak az érdemei.)

*

A magyar szociológia eddigi teljesítménye a legjobb bizonyíték arról, hogy a mai Magyarországon adottak a feltételek a szociológia sokrétű fejlődéséhez. A szociológiával szembeni túlzott elvárás, amely a diletantizmus egyik forrása volt, mára megszűntnek tekinthető.

A hatvanas években a szociológia egységes volt és együtt járt a Lukács-iskolával. Ma a szociológia szaktudomány lett, és a mai társadalom problematikusnak vélt jelenségeivel foglalkozik.

Jegyzetek

- ¹ Még a múlt század végén Puluszki Ágota és Pikler Gyula professzorok a Nyugat-Európában divatos szociológiai iskolákról tájékoztatták a jogbölcselet hallgatóit.
- ² A szociológia első magyar műhelye. Gondolat Könyvkiadó, 1973. 31—32. oldal.
- ³ Uo., 9. 1.
- ⁴ A Vasárnapi Kör. Gondolat Könyvkiadó, 1980., 7. 1.
- ⁵ Egy 1973-ban adott nyilatkozatában Hauser A. a következőket mondta: „Temesváron születtem, német települési területen, amelynek lakossága számottevően német és zsidó maradt. Én már mint gyerek tudtam németül és apám folyékonyan beszélt magyarul, németül és szerbül. Könyvet sohasem láttam kezében, német újságot viszont naponta. Komolyabb nevelésem alapjait egyetemi éveim alatt, akkori legjobb barátom és legmeghittebb kollégám, Mannheim Károly társaságában sajátítottam el. Azok voltak, amelyekre azután közös mesterünk, Lukács György tanításai támaszkodtak.” Találkozásom Lukács Györggyel. Akadémia Kiadó, 1978., 27—28. oldal.
- ⁶ Találkozásom Lukács Györggyel. Akadémiai Kiadó, 1978., 50. 1.
- ⁷ „Tekintetbe kell venni azt is, hogy a szocialista baloldal kommunista és szociáldemokrata irányzata egyaránt mellőzöttnek tartotta a szociológiát: szerinte a marxizmus mint általános társadalomelmélet, magába foglalja a szociológiát is, ezért nincs szükség külön művelésére.” (Lackó Miklós: Szellemi irányzatok és társadalomtudomány a két világháború között. Valóság 1973/3., 9. 1.)
- ⁸ Még jóval később sem jelennek meg fordítások azoktól a gondolkodóktól, akik tudományos fejlődésük egyes szakaszában marxisták voltak vagy rokonszenveztek a marxizmussal: K. Korsch, L. Althusser, E. Fromm, H. Marcuse, W. Mills, Bottomore.
- ⁹ A professzionalizáció itt egyrészt a szociológia szaktudománnyá válását, másrészt pedig a hivatást jelenti, abban az értelemben, mint ahogy M. Webernél a politikai hivatásként szerepel.
- ¹⁰ Az 1948-ban kidolgozott iparosítási politika az országot vas-, acél- és elektroipari országgá akarta tenni. Az ilyen politika csak Budapest és az ország északi részében kijelölt ipari létesítmények fejlődését szorgalmazta. Az öt legnagyobb város — Miskolc, Debrecen, Pécs, Győr és Szeged — infrastrukturális fejlesztését csak a hetvenes években kezdték el. Később kijelöltek még 15 várost, főleg megyeközpontokat, melyek fejlesztését kiemelt pénzforrásokból serkentették. Az ötvenes évek politikája következtében az agráripárt és a nem anyagi igényes iparágakat (vegyipar, gyógyszer- és malomipar), amelyek addig domináltak a magyar gazdaságban, stagnálásra kényszerítették vagy éppenséggel visszafejlesztették.
- ¹¹ A reform céljainak tárgyalásakor főleg Friss István: Tíz év gazdasági reformja című írására támaszkodunk. (Valóság, 1978/7., 1—14. oldal.)
- ¹² Szalai Erzsébet: A reformfolyamat új szakasza és a nagyvállalatok. Valóság, 1982/5., 2. 1.
- ¹³ Uo., 28. 1.
- ¹⁴ Bibó István (1911—1978) possibilissé vált a humán értelmiségiek egy széles rétegénél — párton belülieknél és párton kívülieknél —, akik a

reform reformját akarják, mert írásaival megkönnyítette az 1945—1948 közötti korszakban való eligazolódást. Ez az eligazodás az ötvenes években született, és az 1970—80-as években bizonytalanságot érzett nemzedék számára vált szükségessé.

Rezime

Uvid u razvoj sociologije u Mađarskoj

U svom radu autor pruža uvid u to, kakvim su se problemima bavili mađarski sociolozi u raznim periodima i kakva je bila društvena pozadina sociologije u Mađarskoj.

Prvi sociološki časopis se pojavio 1900-e godine. Naredne godine u Budimpešti je osnovano Udruženje za društvene nauke, a 1915-e godine jedno filozofsko udruženje, koje se zvalo Nedeljni krug. Prvi mađarski sociolozi u početku su stajali pod uticajem pozitivizma i informisali su domaće čitaoce o svim važnijim društvenim publikacijama na zapadu. Posle 1906-e godine u žižu njihovog interesovanja došli su aktuelni društveni problemi u zemlji. Posle I svetskog rata ovi sociolozi i filozofi napustili su zemlju. Najtalentovaniji među njima (Đ. Lukač, A. Hauser, K. Manhajm, K. Polonji, O. Jasi) afirmisali su se u englesko-američkoj javnosti. Između dva svetska rata iz oblasti sociologije najvažniji je rad Ferenc Erdejja.

1945-e godine u Budimpešti je osnovana katedra za sociologiju. Između 1949-e i 1956-e u Mađarskoj je vladao dogmatski staljinizam. U šezdesetim godinama počela je društvena konsolidacija i proces profesionalizacija sociologije.

Na sociologe u 60-im godinama veliki uticaj je izvršila Lukačeva škola. U ideološko-teorijskom pogledu, sociologija je u šezdesetim godinama u Mađarskoj uglavnom bila jedinstvena. Najveći sociolog u tom periodu bio je Andraš Hegediš.

Ekonomska restrikcija 1972-e godine delovala je negativno na razvoj sociologije. Ali kriza, koja je tada nastupila u sociologiji, trajala je svega nekoliko godina. U sedamdesetim i osamdesetim godinama mađarski sociolozi su obavili i publikovali bezbroj empirijskih istraživanja, a na planu teorije, orijentisali su se na teoriju srednjeg obima.

Danas je sociologija u Mađarskoj zasebna nauka i bavi se problematičnim pojavama u savremenom mađarskom društvu.

Resümee

Einsicht in die Entwicklung der Soziologie in Ungarn

Der Verfasser zeigt in einer Arbeit darauf hin, mit welchen Problemen sich die ungarische Soziologen in verschiedenen Zeiträumen befasst haben, und welcher der gesellschaftliche Hintergrund der Soziologie in Ungarn gewesen ist.

Die erste soziologische Zeitschrift ist im Jahre 1900 erschienen. Im nächsten Jahr ist der Verein der gesellschaftlichen Wissenschaften gegründet worden und im Jahre 1915 der philosophische Verein der Wochenkreis genannt wurde. Die ersten ungarischen Soziologen standen unter dem Eindruck des Positivismus und haben die einheimischen Leser über allen wichtigeren gesellschaftlichen Publikationen im Westen informiert. Nach dem Jahre 1906 waren im Mittelpunkt ihrer Interesse die aktuellen gesellschaftlichen Probleme des Landes. Nach dem ersten Weltkrieg haben diese Soziologen und Philosophen das Land verlassen. Die talentiertesten zwischen ihnen (Gy. Lukács, A. Hauser, K. Mannheim, K. Polonyi, O. Jászi) haben sich in der englisch-amerikanischen Öffentlichkeit affirmiert. Zwischen den beiden Kriegen ist das wichtigste, die Arbeit von Ferenc Erdei.

1945 ist im Budapest die Katheder der Soziologie gegründet worden. Zwischen 1948 und 1956 herrschte in Ungarn das dogmatische Stalinismus. In dem sechziger Jahren fing die gesellschaftliche Konsolidation und das Prozess der Professionalisation, der Soziologie an.

Auf die Soziologen der sechziger Jahre, hat die Schule von Lukács den grössten Einfluss gehabt. In ideologisch-theoretischer Hinsicht war die Soziologie der sechziger Jahre im Grossen und Ganzen einheitlich. Der grösste Soziologe damals war András Hegedűs.

Die oekonomische Restriktion 1972 hat die Entwicklung der Soziologie ungünstig beeinflusst, aber diese Krise hat nur einige Jahre gedauert. In den siebziger und achtziger Jahren, haben die Soziologen unzählige Untersuchungen publiziert und sich in der Theorie auf die Theorie mittlerer Grosse orientiert.

Heute ist die Soziologie in Ungarn eine selbstständige Wissenschaft, die sich mit den problematischen Erscheinungen in der ungarischen Gesellschaft beschäftigt.